

МАЛА И СРЕДЊА ПРЕДУЗЕЋА КАО ЧИНИОЦИ СМАЊЕЊА СИРОМАШТВА У РУРАЛНИМ ЗАЈЕДНИЦАМА СРБИЈЕ

Радојка Малетић, С. Церанић, Блаженка Поповић¹

Резиме: Укљученост руралне популације у друштвене токове и развојне процесе је од кључног значаја за Србију, с обзиром да рурална подручја чине 85% њене територије, учествују у бруто домаћем производу са 41%, а њихови становници чине 42% укупне популације. Укљученост руралне популације значајна је истовремено из перспективе квалитета живота, остваривања права и развоја потенцијала руралног становништва, као и са становишта одрживог развоја руралних средина. Рурално тржиште рада Србије је током транзиције девастирано, што је за последицу имало дислоцирање великих контингента вишкова индустријске радне снаге у сектор пољопривреде и сходно томе раст прикривене незапослености и сиромаштва на газдинствима. Стога ћемо у овом раду навести неке чињенице које би могле да у значајној мери ублаже тренутно стање сиромаштва у пољопривреди Србије.

Кључне речи: пољопривреда, сиромаштво, рурално тржиште рада, МСП.

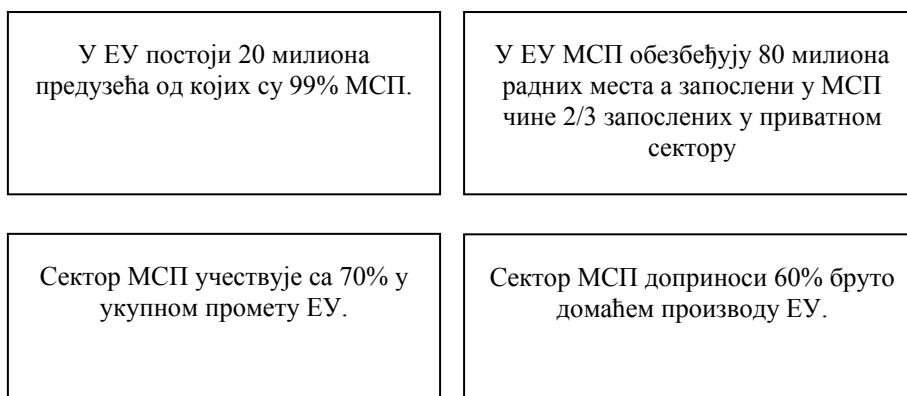
1. Увод

Модел по коме је решавано аграрно питање и вршена трансформација пољопривреде у модеран економски сектор у земљама бивше Југославије био је заснован на специфичном удруживању које је носило назив кооперација (детаљније Церанић и Малетић, 2005). Његови аутори су га замислили, пре свега, као везу између крупних државних, односно друштвених предузећа и приватних породичних газдинстава. Основни задатак у овој вези је био трансфер знања и технологије, с једне стране, а са друге формирање производног ланца. Овде је намерно употребљен термин **замислили** јер се стиче утисак да та идеја никада у правом светлу није ни заживела. Да ли то

¹ Др Радојка Малетић, ред. проф., др Слободан Церанић, ред. проф., др Блаженка Поповић, доцент, Пољопривредни факултет, Београд, Немањина 6., e-mail: maletic@agrif.bg.ac.rs

значи да она није реална, да нема могућности да се реализује, да постоји потреба за таквим повезивањем. Не, чак супротно може се рећи да овакав модел треба да доживи трансформацију, да буде примерен времену, јер незапосленост је баук који куца на врата Србије, а очигледно да стручњаци који се баве проблемима привредног развоја нису у стању да осмисле правце развоја "дуголутајуће" Србије (Сеганић et. al, 2009).

Колико се у ЕУ придаје значају МСП најбоље говори чињеница да су у 2002 години на Самиту шефова влада ЕУ у Лисабону МСП означена као један од стубова у остварењу циља да ЕУ постане "најконкурентнија и најдинамичнија привреда у свету до 2010." На тај начин је у потпуности потврђен значај малих предузећа и предузетника за развој, конкурентност и запосленост у Европској унији.

Шема 1. Сектор МСП

Већина земаља из нашег окружења определила се за европски концепт пољопривреде, који се заснива на породичним газдинствима, са снажном оријентацијом на развој руралних подручја и превазилажење њихових структурних ограничења (Поповић и др., 2008). Много политика се умешало у овај проблем: од локалних, преко регионалних до националних. Међутим, она најважнија национална није у потпуности завршила посао, јер **Владина Стратегија развоја малих и средњих предузећа и приватног предузетништва у Републици Србији од 2003-2008. године** је била добар путоказ да се број МСП повећа на 400.000, а што би довело до отварања чак милион радних места. Није потребно посебно истицати чињеницу о потенцијалном броју запослених од милион радника, када се величају

предузећа која су успела средствима иностраних инвеститора да запосле 200 до 300 радника.

Церанић и сарадници (2005, 2006) напомињу да тенденција претварања породичних у велика комерцијална, газдинства или предузећа мора да буде неминовност са којом ћемо се суочити у што краћем року. Број запослених у МСП је веома логичан, ако је законодавац рекао да број запослених у малим предузећима може да буде до 50 радника, а у средњим од 50 до 250 радника, онда је потпуно логично да мала и средња предузећа представљају највећу могућност запослења радника.

Овоме посебно иде у прилог чињеница да и поред номинално високог учешћа пољопривреде у укупној запослености, очекује се да ће постојећа производна структура у неким деловима државе бити угрожена недостатком радне снаге. У прилог томе говори податак да око 50% запосленог руралног становништва има неформално радно ангажовање, што значи да се они само формално убрајају у пољопривредну радну снагу, те да ће сваку могућност напуштања пољопривреде искористити (Церанић и др., 2005).

Анализом руралног сиромаштва у Србији утврђено је да је доходак од пољопривреде најмање релевантан за најсиромашније слојеве руралног становништва (Новковић, 2007). Недовољну конкурентност пољопривредног дохотка илуструје и податак да запослени у пољопривреди чине близу 47% запослених испод линије сиромаштва, као и мали проценат, свега 8,5% пољопривредника међу најбогатијима,

2. Предлози изградње малих и средњих предузећа у агробизнису

Низак ниво коришћења капацитета прехрамбене индустрије Србије последица је пре свега суженог страног тржишта, значајног пада платежно способне тражње на домаћем тржишту и неадекватне структуре производње. Нижи степен коришћења капацитета за прераду неповољно се одразио и на ниво и структуру примарне пољопривредне производње у Србији. (Поповић и сарадници, 2008) наводе да се у развоју *малих и средњих предузећа* у области агробизниса мора поћи од претпоставке да ће мала и средња предузећа својим *специјалним производним програмима* имати *обезбеђено тржиште*, да ће имати *економски ефикасну и ефективну производњу* и да ће својим развојем у одређеној мери *подстаћи веће коришћење и технолошко усавршавање* постојеће прехрамбене индустрије, кроз програме кооперације, али и кроз успостављање реалне конкуренције.

Развој малих и средњих предузећа у области агробизниса у Србији треба да буде усмерен на развој следећих врста производних програма (опширније Церанић, 2009):

1. *Производња висококвалитетних производа са заштићеном марком, базираних на најсавременијим или традиционалним технологијама, сопственој сировинској основи, а намењених првенствено извозу у развијене земље* (производи месне индустрије); *производња и прерада квалитетне рибе* (сом, смуђ, кечига); *воћарски производи* (језгра ораха, лешника, бадема у ситним паковањима, компоти, кандирано воће, воћни чајеви, природни воћни сокови, специјалне воћне ракије); *производи од грозђа* (специјална и аутохтона вина, грозђани сокови са додацима природних воћних арома); *производи од поврћа* (топла и хладна прерада различитих врста поврћа).

2. *Производња и прерада "еколошких" производа, односно "здраве" хране и других производа од природних материјала* - интегрална брашна и пецива од њих, зрнаста "инстант" храна од житарица са различитим додацима (сушеног воћа, меда, ораха, лешника, бадема, итд.), природни мед и производи од меда, чајеви и други препарати од лековитог биља, козметички производи на бази лековитог биља и других природних сировина, еколошка амбалажа од жетвених остатака.

3. *Производња којом се задовољавају потребе домаћег тржишта и супституише увоз производа, који се са аспекта природних, агроеколошких и економских услова могу производити код нас* - производња слатководне рибе (шаран, тостолобик), производња кокошијих јаја, бројлера, производња широколисног дувана типа "вирџинија", производња квасца, млечних производа, прерађевина од меса, раног воћа и поврћа у заштићеном простору, производа прехрамбене индустрије који се сада увозе (специјалне врсте сирева, сухомеснатих производа, слаткиша), производња и прерада шампињона.

4. *Производња за потребе домаће прехрамбене индустрије и других привредних грана* - производња квалитетних воћних сировина по савременој технологији за потребе кондиторске индустрије, индустрије млека (млечно-воћни напици), производња пилића фазанске дивљачи и узгој друге дивљачи (јелен лопатар) за потребе ловног туризма.

5. *Остала производња* - производња енергената од жетвених остатака, производња и прерада пужева и жаба, скупљање и прерада шумских плодова (вргањ, лисичарка) узгој и прерада товних коња.

Претпоставка развоја малих и средњих предузећа у агробизнису је, такође, да ће знатан део обртних средстава бити уложен у сировинску основу, односно примарну пољопривредну производњу, и на тај начин развој

ових предузећа треба подстицајно да делује на интензивирање и производно реструктурирање пољопривреде Србије (Ceranić and Maletić, 2006)

Предлози приоритетних програма развоја малих и средњих предузећа у агробизнису дати су по групама делатности (Церанић, 2009; Церанић и Малетић, 2005).

2.1. Мала и средња предузећа у области прераде ратарских производа

Мала и средња предузећа у области прераде житарица треба усмерити на специјалне програме, тзв. макро млевење (скробарска прерада) с обзиром да постојећа производња брашна, хлеба и пецива задовољава потребе.

За рад ових предузећа битан је квалитет сировине. У том смислу, а и за потребе кондиторске индустрије и индустрије тестенина потребно је ићи на промену сортимента, односно производњу тврдих сорти пшенице. С обзиром да ове сорте, по правилу дају ниже приносе, мерама аграрне политике, а пре свега ценовном политиком, требало би стимулисати и развити производњу квалитетне пшенице.

Поред производње наменског брашна, мала и средња предузећа би на тој основи могла развити "индустријску" производњу специјалних (еколошких) врста хлеба и пецива, кондиторских производа (ситних колача и кекса). Производи ових произвођача били би намењени угоститељским објектима, домаћим и страним супермаркетима и хипермаркетима и "извозу у земљи".

Прерада кукуруза је посебно интересантна због низа производа који се из њега могу добити за људску исхрану, као што су уље, шећер и други производи који служе исхрани и за потребе хемијске индустрије. Да би се технолошки могли произвести производи од кукуруза мора се почети од производње, боље речено од селекције према намени.

Такође, жетвени остаци су значајан енергент, тако да би изградња погона за њихово брикетирање свакако била економски оправдана.

С обзиром на цене енергије и глобалну енергетску кризу, предузећа која би производила енергенте органског порекла (брикете, коцке од жетвених и шумских отпадака) у ближој перспективи биће веома атрактивна. Пољопривреда, као привредна област, далеко је већи потрошач него произвођач енергије, што значи да су енергетске могућности недовољно искоришћене. У том смислу, пољопривреду треба посматрати не само као произвођача хране, већ и произвођача енергије (Ceranić i Maletić, 2006).

2.2. Мала и средња предузећа у области прераде поврћа

У преради поврћа постоје велике могућности за развој малих и средњих предузећа. Мала и средња предузећа могла би се оснивати за замрзавање и паковање свежег поврћа. Ту се пре свега мисли на ситна паковања (различитих тежина) у кесама или провидним фолијама, са еколошким подлошкама, за снабдевање домаћих и страних супер и хипермаркета. У производњи и преради поврћа потребно је ићи на проширење асортимана. На пример, производња шпаргле на песковитим теренима би се могла без проблема пласирати на страном тржишту.

Индустријску прераду поврћа треба усмерити путем малих и средњих предузећа на прераду парадајза (сокови, кечапи, пелати, пасте), прераду кромпира, прераду цвекле и мркве (сокови), прераду рена и пасуља, што подразумева промену у сортименту пасуља и производњу крупнозрног пасуља, од кога се може добити низ прерађевина.

Производња, дорада и паковање семена поврћа такође представља уносан посао и могућност за развој малих и средњих предузећа у кооперацији са домаћим и страним семенским произвођачима. Ова производња такође би била усмерена на домаће, али и страна тржишта.

2.3. Мала и средња предузећа у области прераде воћа и грозђа

Делатност малих и средњих предузећа у производњи и преради воћа и грозђа у Србији треба да се креће у правцу (опширније Церанић, 2009):

1. производње садног материјала - хектар расадника може да обезбеди производњу садница за заснивање нових 50-70 ха засада,
2. интензивирања производње без проширивања капацитета воћњака и винограда, пре свега, изменом структуре воћарске производње, увођењем дефицитарних воћних врста и осавременавањем сортимента,
3. интензивирања производње у постојећим засадима и проширивања површина воћњака и винограда,
4. продужавања сезоне потрошње свежих плодова и прераде воћа. Инвестирати у подизање мини хладњача у центрима производње воћа,
5. улагања у мање објекте за производњу специфичних и специјалних прерађевина од воћа и грозђа, као и за прераду нус производа прерађивачке индустрије,
6. улагања у објекте за производњу опреме за прераду, као и неопходне амбалаже за паковање воћа и грозђа и њихових прерађевина.

У глобалу развојни програми у производњи и преради воћа и грожђа могу бити:

I Производња воћа и грожђа

- производња воћног и евентуално лозног садног материјала. Као споредна делатност може бити производња цвећа и дендролошког материјала.

- у примарној воћарској производњи при избору воћних врста предност дати дефицитарним воћним врстама: орах, лешник, бадем, бресква, кајсија, дуња, трешња и ситном воћу (јагода, купина, малина, рибизла).

- у производњи јабуке постепено смањивати учешће летњих сорти као и учешће сорти које се слабије чувају у хладњачама. Уводити сорте са зеленом бојом покожице и индустријске сорте за производњу пектина;

- у производњи вишње треба бити обазривији у погледу потребе за даљим проширивањем капацитета, пре свега, због стагнације или чак опадања цене вишње на западном тржишту;

- у производњи крушке због проблема са пласманом летњих сорти, предност дати сортама за специјалне видове прераде (ракије вилијамовке итд.);

- у производњи брескве уводити средње и касне сорте, односно сорте што касније епохе пристизања, као и индустријске сорте;

- у виноградарској производњи форсирати стоне сорте што раније или што касније епохе пристизања.

II Прерада воћа и грожђа:

У преради воћа и грожђа могу се предложити две глобалне варијанте будућег развоја:

1. *Варијанта* - да се производња полупрерађевина од воћа (воћна пулпа, воћна каша, матични (сирови) сокови а делимично и пастеризовано воће), као и производња вина и даље форсира и развија у постојећим индустријским објектима за прераду воћа и грожђа. Мала и средња предузећа треба у већем степену да се оријентишу на развојне програме производње готових производа и нуспроизвода од воћа и грожђа.

2. *Варијанта* - да мала и средња предузећа иду са развојним програмима, како у производњи полупрерађевина, тако и у производњи готових производа од воћа и грожђа.

Прва предложена варијанта има више оправдања, пре свега, због предимензионираности и недовољне искоришћености постојећих прерађивачких капацитета, као и због дефицита сировинске базе.

2.4. Мала и средња предузећа у области прераде сточарских производа

У производњи меса и прерађевина и рибе могу се развити мала и средња предузећа чија ће производња бити намењена домаћој потрошњи, а и извозу. Са повећањем куповне могућности становништва испољаваће се раст потрошње протеина животињског порекла, а ту су месо и прерађевине, као и риба. Мала и средња предузећа би требало усмеравати ка специјалној производњи традиционалних производа, пре свега шунке справљене путем природног сушења (разуме се уз контролисање процеса), као и други производи ("кобасице", "кулен") по рецептури заштићеног квалитета са препознатљивим именом. У оквиру сточарске производње, преко малих и средњих предузећа треба проширити производњу живинског меса - ћурећег, гушчијег и пачијег. На основу ове производње развити мала и средња предузећа за сушене и димљене производе, као и производњу гушчије цигерице, који би имали пласман на домаћем и страном тржишту.

Производња и прерада јаја такође је интересантан програм за мала и средња предузећа. Кокошија јаја се у великим количинама увозе, а у Србији постоје и објекти и произвођачи опреме за производњу јаја.

Посебно се указује на производњу рибе коју би, с обзиром на тренутно ниску потрошњу у земљи и велике увежене количине, требало развијати. Мала и средња предузећа би развијала производњу рибе у рибњацима, али и у текућим водама у виду "кавезног система" гајења. Кавезни систем гајења рибе значи давање права малим и средњим предузећима на коришћење јавних водотокова (река и канала).

Овчарска производња и прерада овчарских производа, меса, млека и вуне, такође представљају интересантне програме за мала и средња предузећа, са могућношћу пласмана на домаћем и западно-европском тржишту, али и тржишту арапских земаља.

Производња кунића и крзнашица и њихова прерада у месне производе и за потребе индустрије крзна могла би такође бити интересантна, уколико би се обезбедио и гарантовао пласман на инострано тржиште.

2.5. Специјални програми малих и средњих предузећа

Мала и средња предузећа посебно место имају у развоју посебних програма, базираних на специфичним сировинама. Овде се пре свега мисли на производњу и прераду лековитог и ароматичног биља. На основу производње камилице, кантариона, нане, менте, коприве, зове, багрема, шипурка, глога, липе, коријандера и других, могуће је оснивати мала и средња предузећа за сушење и паковање ових производа, за производњу биљних чајева и за производњу етеричних уља за потребе хемијске индустрије и фармације. Производња хумуса за хортикултуру, као и производња цвећа и украсног биља такође има перспективе на домаћем и страном тржишту. Производња и прерада меда и пчеларских производа (млеч, полен) имали би пласман за потребе фармације и козметичке индустрије у земљи и иностранству, као и за непосредну потрошњу.

3. Уместо закључка

Због постојећих околности једина шанса за пољопривредне произвођаче у Србији је удруживање, кроз било коју форму. Разлог је у томе што само обједињена производња може да одговори захтеву велике и континуиране понуде какву инострани купци траже, а само обједињени произвођачи, могу очекивати финансијску подршку државе, банке, домаћих и страних агенција.

Подстицање и креирање радних места у руралним заједницама је кључ за осигурање дугорочне будућности руралних области у Србији. Треба обезбедити модел економског развоја који ће људима на селу и руралним пределима отворити више радних места, повећати приход и створити квалитетнији живот. То је могуће преко предузетништва и стварању малих предузећа. Развој малих предузећа је покретач руралног развоја чиме се стварају услови и ресурси сеоској популацији да између осталог развију своју креативност и своје могућности.

Мала предузећа са разноврсним бизнис програмима у руралним подручјима би омогућила да се користе јефтинији ресурси, да се запошљавају млади и да остају на селу, што доприноси побољшању квалитету живота, те развоју и читавог руралног подручја. Предност ових породичних и малих предузећа је што користе постојеће природне и људске ресурсе.

Свакако иницијативе за подрушку рехабилитације руралних економија, креирање послова и унапређење квалитета живота морају имати друштвену подрушку.

Литература

1. Церанић, С., Малетић Радојка, Пауновић Тамара (2005): Трагање за чиниоцима нове политике регионалног развоја пољопривреде Србије. Економика пољопривреде, Вол. 52, Год ЛП, бр. 3 (321-411), 2005, Београд, стр. 365-371.
2. Церанић, С., Малетић Радојка (2005): Стратегија развоја малих и средњих предузећа у агробизнису Србије. Поглавље у монографији "Породична газдинства Србије у променама", стр. 265-287. Штамп Младост-биро, Београд.
3. Ceranić, S., Maletić Radojka (2006): Importance of small and medium enterprises in organic food production. Rad saopšten na 9. International Conference Dependability and Quality Management DQM-2006, 14-15 june, Beograd. Proceedings "Dependability and Quality Management", p 105-109.
4. Церанић, С., Малетић Радојка, Јанковић-Шоја Свјетлана (2006): Мала и средња предузећа неизбежни економски изазови за рурални развој. Поглавље у монографији "Пољопривреда и рурални развој Србије у транзиционом периоду ", стр. 185-197. Издаје Друштво аграрних економиста Србије, Београд.
5. Новковић, Н (2007): Подстицање унапређења и запослености у руралним срединама. Економика пољопривреде, Вол. 54, бр. 1 (7-114), стр. 15-24, Београд.
6. Поповић Блаженка, Малетић Радојка, Пауновић Тамара (2008): Развој малих и средњих предузећа у функцији унапређења конкурентности у агробизнису. Међународни научни скуп: Мултифункционална пољопривреда и рурални развој. Тематски зборник, стр. 76-82, Београд.
7. Поповић Блаженка, Малетић Радојка (2008): Груписање општина Републике Србије на основу развијености МСП у агробизнису. Економика пољопривреде, Вол 55, бр. 2 (139-235), стр. 151-162, Београд.
8. Ceranić, S., Maletić Radojka, Janković-Šoja Svjetlana (2009): Small and Medium enterprises as support to development of agro business of Republic of. Proposal of the 113th EAAE Seminar that should take place on the occasion of the 60th anniversary of The Institute of Agricultural Economics – Belgrade (IAE), December 9th-11th 2009 (Tuesday – Thursday), Belgrade, Serbia
9. Церанић, С. (2009): Менаџмент у малим и средњим предузећима. Монографија, Београд.

Примљено: 09.07.2010.

Одобрено: 25.03.2011.

UDC: 334.012.62/.63:316.334.55

**SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES AS FACTORS IN REDUCING
POVERTY IN RURAL COMMUNITIES SERBIAN**

Radojka Maletić, Ph.D., Slobodan Ceranić, Ph.D., Blaženka Popović, Ph.D.
Faculty of Agricultural, Belgrade, Serbia

Summary

Inclusion of rural population into social trends and development processes is of key importance for Serbia, considering that rural regions make 85% of its territory, participating in the gross national product with 41%, and rural population makes 42% of total population. Inclusion of rural population is important at the same time from the perspective of quality of life, realization of rights and development of the potential of rural population, as well as from the aspect of sustainable development of rural communities. Rural labour market in Serbia was devastated during transition, which as a consequence had dislocation of surpluses of industrial labour into sector of agriculture and increase of hidden unemployment and poverty on holdings. Therefore, in this paper, some of the facts which could considerably mitigate current poverty situation in Serbia are presented.

Key words: agriculture, poverty, rural labour market, SME.

Author's address:

Dr Radojka Maletić
Poljoprivredni fakultet
Nemanjina 6, 11080 Beograd-Zemun
Republika Srbija
E-mail: maletic@agrif.bg.ac.rs